

V posebnem poglavju pa zopet poseže nazaj in naniza učne načrte in ustrezne učbenike, ki so jih uporabljali vse od 16. stoletja v raznih stopnjah avstrijskih šol. Tako je predstavljen jezuitski učni načrt in učbeniki, ki so jih v njihovih gimnazijah uporabljali, pa knjige, ki so podpirale učne programe piaristov v 17. in 18. stoletju, učne načrte 18. stoletja za gimnazije, ki sta jih naredila Giovanni Battista de Gaspari (1764) in Gratian Marx (1775).

Številne izmed predpisanih učbenikov, ki so podpirali učne načrte v drugi polovici 18. stoletja, je na Dunaju tiskal Janez Tomaž Trattner. Jaklinova tako primerja arhivske vire, v katerih so šolske knjige predpisane, Trattnerjeve privilegije zanje in dejansko realizacijo, torej kdaj so knjige izšle. Navaja tudi več Trattnerjevih cenikov za učbenike. Zelo povedne so tri preglednice, na katerih so predstavljene šolske knjige, ki jih je tiskala Trattnerjeva dunajska tiskarna in sicer so na prvi dela, ki so jih uporabljali po učnih načrtih v izobraževalnih ustanovah jezuitov in piaristov do leta 1764, vključeni pa so tudi učbeniki po spremenjenem učnem načrtu Marije Terezije iz leta 1752. Druga preglednica sledi učnemu načrtu Giovannija Baptiste de Gasparija *Instructio pro Scholis humanioribus* (1764-1775) in tretja učnemu načrtu Gratiana Marxa (1776-1804).

V zaključnih poglavjih so dodani še podatki o številu izdaj posameznega učbenika in o ceni. Te podatke je bilo mogoče zbrati po Trattnerjevih knjigotrških katalogih. Objavljen je tudi seznam – bibliografija Trattnerjevih knjigotrških katalogov. Žal moramo ugotoviti, da ta ni popoln. Jaklinova se je oprla le na dve zbirki in sicer fond v avstrijski Nacionalni biblioteki na Dunaju in zbirko prof. dr. Otmarja Seemanna na Dunaju. Trattnerjeve knjigotrške kataloge pa hranijo tudi druge inštitucije, na primer katalog iz leta 1783 – *Verzeichniss der Bücher, welche bey Joh. Thomas Edlen v. Trattner, k.k. Hofbuchdrucker und Buchhändler, in seinem Gewölbe zu Innsbruck, in der Pfarrgasse Nro. 26, das ganze Jahr hindurch...zu haben sind, o.O. (Innsbruck) 1783*, ki ga Jaklinova ne navaja, ima Museum Ferdinandeum v Innsbrucku (cfr. Veröffentlichungen des Museum Ferdinandeum 75, 1995, str. 83). Knjigi je dodan tudi obsežen spisek uporabljen literature tako s področja zgodovine knjige kot tudi s področja razvoja šolstva in pedagogike.

Delo Ingeborg Jaklin je temeljno za poznavanje zgodovine avstrijskega šolstva in učbenikov v 17. in 18. stoletju. Morda bi mu lahko očitali le nekoliko nepreglednosti, ki je posledica velikega števila podatkov in interpretacij le teh, s katerimi operira. Vsekakor pa smo s to knjigo dobili referenčno literaturo tako za zgodovino šolstva kot tudi za zgodovino tiskarstva in knjige v Avstrijski monarhiji v 18. stoletju.

Anja Dular

Marta Verginella, Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža. Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004. 249 strani. (Knjižnica Annales ; 39)

Zadnja monografska študija tržaške zgodovinarke Marte Verginelle sodi v zgodovinopisni tok, ki v zadnjih nekaj desetletjih posveča svojo pozornost posamezniku, najpogosteje t.i. malemu človeku in njegovi individualnosti v kontekstu velikih zgodovinskih dogajanj kot tudi v preprostem vsakdanjem življenju. Smer se je rodila v želji po kompleksnejšemu gledanju na družbo, ki jo je dotedanja historio-grafska misel obravnavala v smislu bolj ali manj celovitih socialnih amalgamov, in k njej pristopiti kot h kompleksu posameznikov, ki so – čeprav v majhnih in navidezno nepomembnih vlogah – vendarle najštevilnejši akterji na sceni zgodovine. Med izbirami, ki so dale zaleta tovrstnemu zgodovinopisju, je tudi ta, da se zgodovinarji niso več zadovoljili z branjem uradnih, institucionalnih virov, ampak so želeli prisluhniti neposredno človeku in pogledati v preteklost skozi njegove oči. S tem so ovrednotili razne oblike osebnega izpovedovanja, od ustnega pričevanja do spominskih in avtobiografskih zapisov, dnevnikov in korespondenc, skratka neizmeren korpus zgodovinskega gradiva, ki globinsko izpopolnjuje podobo preteklosti s perspektivo, ki je v »klasični« uradni zgodovinski dokumentaciji odsotna oziroma se ponuja le posredno. Pri razbiranju teh virov je zgodovinopisje izpostavilo troje tematsko-problemskih zanimanj, in sicer za materialne aspekte življenja posameznikov, za njihovo subjektivno

doživljanje zgodovinskega dogajanja in za načine ter možnosti posredovanja doživetega. Vsi ti momenti so prisotni tudi v delu, ki nam ga ponuja Marta Verginella.

Kot je razvidno iz podnaslova, je monografija osnovana na vojnem dnevniku Bruna Trampuža, enega izmed mnogih primorskih mobilizirancev v italijanski vojski. Bruno je svoja doživetja in občutke med drugo svetovno vojno skrbno zapisoval v zvezke, z namenom, da bi to izkušnjo ohranil in jo po končani vojni ponujal v podoživljanje svojim najdražjim. Dnevnik, katerega vrednosti so se zavedali sami Trampuževi potomci in ga skupaj z drugimi družinskimi dokumenti dali na razpolago stroki, je avtorica obdelala že pred leti za odmevni niz radijskih oddaj na Radiu Trst A. Takrat se je imela prilžnost pogovarjati tudi s Trampuževo vdovo in zabeležiti reakcije, ki jih je po tolikih letih vzbudilo spominsko vračanje v čas odsotnosti njenega moža. Monografija je sedaj sad minucioznega branja tudi teh informacij in tenkočutne interpretacije vsega razpoložljivega gradiva.

Zgodba Bruna Trampuža je v osnovi reprezentativna za marsikaterega tržaškega Slovenca, ki je stopil na življenjsko pot na začetku 20. stoletja, čeprav nam študija razkriva, kako se za splošnimi potezami, ki so usidrane v naših poenostavljenih, da ne rečemo površnih zgodovinskih predstavah, skrivajo neslutene posebnosti in razsežnosti. Protagonist, rojen v Trstu staršema, ki sta se skupaj s tisoči drugih priselila iz bližjega kraškega zaledja sledeč željam osebne gospodarske in družbene rasti, je otroštvo preživel med mestom (Sv. Jakobom, pretežno delavskim in jezikovno mešanim okoljem) in Sežano. Po opravljeni trgovski šoli in Ajdovščini se je zaposlil. S stalno naselitvijo v Trstu je izgubil prejšnji čut dvojne pripadnosti urbanemu in podeželskemu svetu in se dokončno poistovetil z mestno družbo. Osvojil je njene vedenjske navade in se integriral v njeno vsakdanje življenje, do take mere, da je npr. zvesto sledil nogometnemu prvenstvu in navijal za *Triestino*. Pri vsem tem pa je ohranil slovenstvo in ga pravzaprav še utrdil v krogu tržaške narodnozavedne slovenske mladine, ki je kljubovala fašističnemu raznarodovalnemu pritisku. Medtem je leta 1930-31 odslužil vojaščino v Rimu in Palermu, zamenjal več služb kot trgovski pomočnik, dokler ga niso leta 1937 vpoklicali v vojsko in poslali na libijsko vojno prizorišče. Po vrnitvi je v Trstu sodeloval v slovenskem podtalnem protifašističnem gibanju, kar ga je ob zatrtju le-tega stalo najprej večmesečni pripor, aprila 1941. leta pa konfinacijo v kraju Oppido Lucano v Basilicatu. Tu se je začelo njegovo pisanje, bodisi dnevniško, bodisi korespondenca z bodočo ženo, s katero se je poročil v času med povratkom iz konfinacije in ponovnim vpoklicem v vojsko novembra 1941. Od takrat do vrnitve po koncu vojne se je Brunovo življenje odvijalo po vojašnicah v Italiji, od februarja 1942 v zaledju tunizijskega bojišča, po razpadu Italije v angleškem ujetništvu, nato v vrstah jugoslovanske kraljeve vojske, ki jo je v Severni Afriki sestavila jugoslovanska kraljeva vlada v izgnanstvu z zbiranjem Primorcev in Istranov po zavezniških ujetniških taboriščih, na koncu pa v Titovi partizanski vojski, v katero je leta 1944 prestopila večina vojakov kraljeve vojske in se v sklopu prekomorskih brigad podala na jugoslovanska bojišča.

V Trampuževem dnevniškem zapisovanju se zrcalita njegovo doživljanje in odnos do dogajanja, s katerim se je soočal v nakazanih sosednici situacij. Osnovni element tega odnosa predstavlja že samo pisanje, ki pride v Brunovo vsakdanjo prakso ne le kot način za zapolnjevanje prostega časa, ampak kot nekakšna fiziološka nuja, bolj ali manj zavestna strategija za premagovanje oddaljenosti od doma in negotovosti, skozi katero se je moral skupaj s vojaškimi sopotniki prebijati iz dneva v dan. Če se dnevnik začenja z besedami »Vi, ki boste brali ...« in nakazuje željo poročanja nedefiniranemu naslovniku, se kasneje prelevi v intimno izpovedovanje svoji ženi in 1942. leta rojeni hčerki, ki jo je Bruno prvič videl šele po končani vojni. Drugo, ravno tako »preživetveno« delovanje, s katerim si je pomagal vzdrževati visoko moralo in ohranjati zdravi duh, je bilo kuhanje. Tudi tega se je oprijel v konfinaciji v Basilicatu, sprva da bi si zagotovil spodobnejšo prehrano, kmalu pa je v njem prepoznal način za lajšanje psihološke stiske in ne nazadnje adut, ki mu je nudil večje možnosti za preboj skozi nevarnosti vojne vihere. Iz dnevniškega zapisovanja je namreč jasno razbrati, da Bruno ni bil dovteten do »herojskega« vedenja in niti takega pojmovanja vojne. Ravno nasprotno. Rekli bi lahko, da je predstavljal tip »antiheroja«, ki je vsaj v prvih letih vojne izkušnje oziroma prisilne odsotnosti od doma težil predvsem po samohranitvi in pri tem izkazal izrazito spretnosti. V Oppidu Lucanu so bile njegove prve skrbi zdrava prehrana, zveze z drugimi konfiniranci, dobri odnosi z domačini, in gojenje ljubezenskega odnosa z bodočo ženo v Trstu. V dnevniku ne najdemo nobenega mnenja o politiki in fašističnem režimu, pisca pa zelo zanimajo družbeno okolje in krajevne življenjske navade, tako da nastopa v vlogi nekakšnega kulturnega antropologa. Omembe vredno je tudi, da ne skriva vzvišenosti nasproti zaostalosti vsega, kar ga obdaja in s tem deli stališča slovenskega tržaškega meščanstva do italijanskega juga.

Niti vojna lep čas v dnevniku ne kaže svoje okrutne plati in še manj bivanje v vojašnicah pred odhodom v Afriko, ko prevladuje težnja po čim lažnejšem življenju in minimiziranje kasarniške strogosti. Trampuževa sreča je, da doživlja vojno v zaledju tunizijskega bojišča, morda pa ne gre samo za srečo, ampak za sad njegove preživetvene strategije, glede na to, da se zaradi kuharskih spretnosti dokoplje do položaja častniškega kuharja. Doživljanje vojne se tako kaže dokaj odmaknjeno, brez strahu, prej radoživo ob zadoščjenih za iz dneva v dan pridobljene življenjske priboljške in druge posrečene okoliščine kot pa dramatično. Pisec izraža vero v prihodnost, ki mu jo rojstvo hčerke še utrdi, trpljenje in smrt vidi le občasno, ko pripeljejo iz bojišč ranjence, a te prizore spusti čim hitreje mimo svojega pogleda. Niti občasna bombardiranja mu ne preprečijo, da bi mirno zaspal v zaklonišču. Zdi se kot gledalec šahovske partije, ki ni neposredno soudeležen v igri. Tako ga tudi dvoboj med italijanskimi (tisti čas še »njegovimi«) in sovražnimi lovci prevzame, kot če bi bil filmski prizor, in silovito bombardiranje mesta v daljavi kot nekaj, »kar je enkrat vredno videti«.

Taka vizija se začne leta 1943 počasi razblinjati ob govoricah, da bo treba na bojišče. Prisebnost in samozavest pa še vedno pripomoreta, da »cvrti fanclji« in druge kulinarčne dobrote preženejo zaskrbljenost. Vendar se zaradi preveč »individualističnega« delovanja začenja odpirati vrzel v odnosih s »kamerati«, ki se še poglabi, ko padejo v angleško ujetništvo. Tu se začne nova razvojna faza, faza »spreobrnjenja«. Na dan začenjajo prihajati spomini na doživete narodne krivice, zavest o pomenu vojne, o nasprotju med fašizmom in antifašizmom, politična osveščenost, ki si postavi kot idealni cilj svobodno slovenstvo in Jugoslavijo ter povratek k družini v Trst. Vse to vodi v oster spor z italijanskimi ujetniki in preobrat v pojmovanju »naših« in »drugih«. Vodi tudi v vse strožje ocene dočetrarjše italijanske »tovarišije«, nenaklonjenost Italiji in Italijanom, nestrpnosti do njihove govorice, vedenja, glasbe in same navzočnosti, zadoščjenje, da Angleži nalagajo italijanskim ujetnikom v kampu najbolj ponižujoča dela. Srečanje s prvimi slovenskimi taborišskimi sopotniki podžge filojugoslovanstvo in še bolj vključitev v gardni bataljon jugoslovanske kraljeve vojske v Palestini, kjer Bruno postane pisar. Tako da se mu podobno kot kulinarika sedaj dobro obrestujejo pisne veščine, ki jih je izpilil z nekajletno dnevniško eksorcizacijo realnega ter potencialnega zla.

V tem času odseva Trampužev dnevnik živahna dogajanja in premike, ki spremljajo stopnjujoče razočaranje nad jugoslovansko kraljevo vojsko in uveljavitev partizanskega gibanja. Tudi sam je vse bolj prepričljivo na partizanski strani do dokončne odločitve za Tita leta 1944 in ostre obsodbe tovarišev, ki tega koraka ne storijo, predvsem pa »izdajstva kraljevih politikov«. Novo okolje v vrstah osvobodilnega gibanja pa je kljub občutkom zadovoljstva in navdušenju vse prej kot neproblematično. Če se je dotlej Bruno zgražal nad pokvarjenostjo in mehkužnostjo kraljevih oficirjev, ga sedaj zelo moti razpuščenost mlajših slovenskih tovarišev, ki se v idealističnih očeh 35-letnika kažejo preveč brezbrizne in nedisciplinirane. Obsoja predvsem njihovo pomanjkanje odnosa do materinega jezika, to da s komuniciranjem z lokalnim prebivalstvom v polomljeni italijansčini izdajajo podložniško držo, dajejo napačno sliko o Slovencih in kvarijo ugled Primorcev, do katerih je bilo italijanstvo tako sovražno. Želi si skratka postaviti merila ugledu lastne skupnosti, do katerih pa razposajeni »mladostniki« niso najbolj dovzetni.

Zelo problematična je tudi politična scena v partizanski vojski v severni Afriki. Trampuž ima glede na življenjsko izkušnjo narodno-liberalno oblikovano naziranje sveta in mu ne gre v račun prodiranje komunističnih idej, s katerimi se sooča na praktični prej kot teoretični ravni, ko se upira uveljavljanju »kolektivizma« (oddajanje dela angleške vojaške plače v skupni fond). Tudi v tem se drži svojih meril in pogledov, ni pripravljen sprejemati nekritično razvoja »vodenega od zgoraj«, kar razume kot prevlado srbskega političnega kadra, podobno kot je tudi v kraljevi vojski pripisoval odgovornost za slabe stvari srbskemu oficirskemu vodstvu. Za razliko se sedaj uveljavljajo internacionalisti in socialistično jugoslovanstvo, medtem ko se sam ima za Primorca, slovenskega narodnjaka in liberalca, katerega prvi cilj je boj proti italijanskemu in nemškemu sovražniku za osvoboditev domovine in ne vprašanje njene bodočega ustroja. Svojo držo in poglede pojmuje kot idealizem, »spreobrnitev« proti internacionalizmu pa prej za »interesno« prilagajanje. Razočaran je zaradi prepovedi branja časopisa Bazovice, ki je bodril primorske fante v angleškem ujetništvu in v kraljevi vojski, čeprav je imel z zelo spoštovanim urednikom Ivanom Rudolfom več nestrinjanj kot skupnih imenovalcev. Razočaranju pripomore tudi prizadetost, ker se vsled bogatejših življenjskih in političnih izkušenj čuti, da bi lahko veljal za zgled, in si od mlajših tovarišev zaman pričakuje več priznanja.

Po preselitvi iz Afrike v južno Italijo preide razočaranje v potrnost, ker pripadniki prekomorskih brigad odhajajo drug za drugim osvobajati Jugoslavijo, njega pa iz nerazumljivih razlogov zadržujejo v Apuliji; ker iz Primorske prihajajo zaskrbljujoče novice o bojih, ker se partizanska vojska vse bolj politizira v smeri komunizma in se mu zdi, da se izneverja primorskemu antifašističnemu gibanju za ohranitev slovenstva. Kljub temu se na koncu tudi sam vda »kolektivizmu«, a ne iz prepričanja, temveč zaradi »pritiska« okoliščin, ki ga v nasprotnem primeru obsojajo na osamitev. Ne odreče pa se motu »meni se dopade opozicija« in tudi do Tita nima nobenih zadržkov.

Z bližanjem zmage postaja Bruno vse bolj krhek, kot če bi izgubljal življenjsko moč, ki ga je gnala skozi vse prejšnje preizkušnje. S približevanjem domu se njegovo razpoloženje slabša in zajame ga otožnost, ki jo le za kratek čas prekine navdušenje zaradi konca vojne. S tem usahne tudi moč pisanja in dnevnik umolkne. Ne pomeni mu več tistega, kar je pomenil prej, saj pisanje kot strategija preživetja ter varovanja čilega duha izgubi svoj smisel. Dnevnik, ki šteje že skoraj 600 strani, pošlje domov ženi prek prijatelja, medtem ko se bo sam vrnil v Trst šele kasneje.

S tem smo nakazali samo glavne poteze Trampuževe vojne izkušnje, ki kaže na kompleksnost zgodovinskega dogajanja in njegovega doživljanja. Dnevniško zapisovanje zelo učinkovito skandira ritem tega dogajanja in opozarja na osnovni element zgodovine, to je čas. Bralec dobi na ta način drugačen občutek o poteku miselnih in drugih procesov kot iz klasičnega prikazovanja preteklosti, v katerem se kot pri slikah iz razdalje izgubi prava globinska dimenzija. Zopet pa je treba poudariti, da je dnevnik le dokument, ki ga je potrebno preučiti, dopolniti, umestiti v časovni kontekst, pravilno razumeti in interpretirati. Šele takrat spregovori v vsej svoji polnosti in doprinese k razumevanju zgodovine. Za to gre zasluga avtorici, ki je znala vir izprašati in razbrati njegove napisane in nenapisane odgovore. Znala je izpostaviti izseke, polne izpovedne moči in jih ponuditi v neposredno branje v originalnem zapisu, medtem ko je ostale dele povzela in skupaj s svojo analizo in interpretacijo povezala v kompleksno, znanstveno argumentirano celoto. Teža avtoričinina dela je že na prvi pogled razvidna iz uporabljene bibliografije, ki sega na številna področja humanističnih in družboslovnih ved. Še jasneje se kaže iz minucioznih razlag oziroma odpiranja vprašanj, ki spodnašajo stereotipne in linearne predstave o preteklosti. Delo Marte Verginelle je skratka privlačna, prijetno berljiva resnična zgodba in hkrati metodološko in interpretacijsko izpolnjena študija, napisana po najvišjih merilih tovrstne strokovne literature. Upati je, da bo služila historiografski debati o obravnavanih vprašanjih in spodbudila k odkrivanju ter ovrednotenju novih osebnih pričevanj, nastalih izpod peresa naših ljudi.

Aleksej Kalc

Sebastian Ritchie, Our man in Yugoslavia: the story of a Secret Service operative. London, New York : Routledge, 2004. 191 strani.

V okviru zbirke obveščevalnih in vojaških študij, ki jo izdajata Christopher Andrew in Richard J. Aldrich, od katerih je prevedena v slovenščino le knjiga Davida Alvareza »Nič ni sveto. Nacistična špijonaža proti Vatikanu 1939–1945«, je izšla zelo zanimiva knjiga o Ownu Reedu, ki je bil eden od angleških obveščevalcev ne le politične (SOE) ampak tudi tajne vojaške (SIS – Secret Intelligence Service) obveščevalne službe, ki je v času druge svetovne vojne svoje naloge opravljal tudi v Sloveniji.

Avtor knjige Sebastian Ritchie je poklicni zgodovinar, zaposlen na ministrstvu za obrambo, kjer se ukvarja z zgodovino Kraljevih letalskih sil (RAF), doktoriral je iz zgodovine na King's College v Londonu leta 1994, to knjigo pa je napisal ne kot del svojih službenih obveznosti ampak kot zasebnik, saj je bil Owen Reed njegov stari oče. Seveda je pri pisanju knjige uporabil vsa svoja znanja in je v zelo tekoče in zanimivo podani življenjski zgodbi obveščevalca podal tudi bolj malo znano zgodovino tajne obveščevalne službe, ki ji je njegov ded pripadal. Razen njegovih spominov, razgovorov na BBC in dnevnika, ki ga ni Owen Reed nikoli objavil, je avtor uporabil tudi mnogo dokumentov iz angleškega arhiva National Archives, ki jih pozna kot zgodovinar in s katerimi je podprl navedbe. Škoda je le, da ni uporabe arhivov razširil še na slovenske in hrvaške arhive, saj bi lahko dodal marsikaj zanimivega. Tudi literature iz slovenskega jezikovnega območja ni uporabil, zato bom nanjo ob posameznih poglavjih opozorila.